

Ernest Cañada: “La indústria tur per mostrar una

pel litoral. Cal dir que no tot el que s'havia projectat i publicitat s'ha acabat construint i posant en marxa, però l'especulació del sòl ha estat present en la base de molts negocis.

Quins impactes ha tingut el turisme de masses en les societats centreamericanes?

La concentració d'aquest desenvolupament turístic residencial en determinats territoris ha provocat impactes ambientals, socials i econòmics importants. La *turistització* d'aquests espais s'ha basat en un procés d'*acumulació per desposseïció*, que ha suposat l'apropiació de la terra que estava en mans de petits camperols. L'ús intensiu d'aigua per satisfer les demandes del turisme residencial ha entrat en competència amb els usos i les necessitats comunitàries. A més, la presència d'aquest nou tipus d'activitat ha trencat la territorialitat tradicional de les comunitats rurals perquè ha impedit l'accés a determinats camins de pas o a les costes. D'aquesta manera, assistim a un procés incipient d'*elitització* del territori rural costaner. Això és molt clar a llocs com Guanacaste (Costa Rica). L'espai es transforma en funció dels interessos de l'acumulació de capital i de la satisfacció dels interessos de sectors socials més adinerats i no pas en funció de les necessitats de les pròpies poblacions d'allà on s'assenta aquest tipus de desenvolupament. Si mirem destinacions turístiques properes, com la Riviera Maya a Mèxic, o Bávaro-Punta Cana a la República, on aquest tipus de processos està molt més desenvolupat, podem veure cap on apunta aquest model d'urbanització.

El model turístic basat en els vols internacionals a qualsevol lloc del món o per mitjà de creuers no és sostenible

Hi ha experiències concretes de lluita i resistència, però manca una visió de conjunt de la gravetat d'aquest procés de 'turistització'

Aquest procés de transformació del territori i de noves activitats genera llocs de treball per la població local?

La transformació territorial que està en curs no hauria estat possible sense un procés de mobilització de mà d'obra impressionant, però, molt sovint, es recorre a població immigrant. I les condicions dels treballadors immigrants –en la majoria de casos en estat d'il·legalitat– es caracteritzen per la precarietat, l'escassa protecció social i els impediments a la seva sindicació. Aquest és el cas, per exemple, dels treballadors de la construcció nicaragüenses a Costa Rica, a zones com Guanacaste. Trobem un exemple clar en el trist episodi de la mort per intoxicació d'un obrer nicaragüenc que treballava en la construcció de l'Hotel RIU Matapalo, a Costa Rica. El mes de novembre de 2008, més de 200 obrers van caure malalts per les condicions insalubres del campament on vivien. Com a resposta, els treballadors van provocar diversos incidents, com la crema d'un autobús, fet que va desencadenar un gran escàndol i que va obligar el Ministeri de Salut a clausurar temporalment la construcció. Ara, ja torna a funcionar com si mai no hagués passat res. En realitat, el recurs dels treballadors immigrants en condicions de vulnerabilitat és una constant en la construcció dels complexos hotels-residencials. A la República Dominicana, aquesta feina la fan els treballadors haitians i, a la Riviera Maya, els centreamericans.

Per apoderar-se de parts senceres d'un país, les multinacionals estrangeres deuen necessitar la complicitat de la classe governant i d'unes lleis favorables, no?

Això és totalment cert. Els governs centreamericans han apostat de forma decidida pel turisme i l'atracció d'inversió estrangera, com a mínim, des de mitjans dels anys 90. L'any 1996, els governs de la regió van signar la Declaració de Montelimar, que situava el turisme com un eix estratègic de l'economia regional i a través de la qual es comprometien a sumar esforços per projectar-se com

FOTOGRAFIES:
Anna Murillo

Ernest Cañada és investigador, especialitzat en desenvolupament rural, turisme i comunicació social. Resideix a Nicaragua des de l'any 2005. Actualment, és coordinador de l'ONG Alba Sud i membre del Grup d'Investigació en Sostenibilitat i Territori de la Universitat de les Illes Balears, on prepara la seva tesi doctoral sobre conflictivitat turística al sud de Mèxic, l'Amèrica Central i el Carib. Entre les seves darreres publicacions, destaquen: *Turismo en Centroamérica, nuevo escenario de conflictividad* (Editorial Enlace, Managua, 2010), *Turismo y desarrollo. Herramientas para una mirada crítica* (Editorial Enlace, Managua, 2006) i, juntament amb Jordi Gascón, *Viajar a todo tren. Turismo, desarrollo y sostenibilidad* (Editorial Icaria, Barcelona, 2005).

Mariona Ortiz
miralls@setmanaridirecta.info

Quina importància té el turisme a l'Amèrica Central?

A l'Amèrica Central, el turisme s'ha convertit, de manera accelerada, en un eix d'acumulació de capital important. Aquest prota-

gonisme creixent forma part, en realitat, d'una transformació estructural de l'economia de la regió. En poc menys de 30 anys, ha passat d'inserir-se en el mercat mundial a través de l'exportació de productes agropecuaris tradicionals (especialment cafè, sucre, cotó, plàtans i carn) a fer-ho d'una forma més complexa i diversificada. Ara, l'entrada de divises es deu a les remeses dels treballadors i treballadores que es veuen obligats a migrar a l'estranger, les *maquiles*, els productes agropecuaris tradicionals, els nous cultius produïts de forma intensiva (com la pinya o la palma africana) i el turisme, fonamentalment. Aquest model econòmic continua sent molt vulnerable i es basa en una explotació intensa de la força de treball –tant a l'estranger com als seus mateixos països– i dels recursos naturals.

Quines són les característiques del model turístic?

A l'Amèrica Central, encara hi coexisteixen diverses estructures turístiques. Les iniciatives més tradicionals de petita i mitjana empresa local –i fins i tot d'organitzacions comunitàries– continuen presents, però les empreses de gran capital –transnacional i de la mateixa regió– són les que predominen realment i les estan protagonitzant aquesta nova dinàmica. Des de l'any 2008, la crisi econòmica internacional ha disminuït el ritme de creixement turístic que es va produir de forma accelerada entre finals dels anys 90 i el 2007, però les seves tendències de fons continuen. Les costes de l'Amèrica Central –especialment al Pacífic de Costa Rica, Nicaragua i Panamà– i algunes ciutats colonials –com Ciudad Antigua a Guatemala o Granada a la mateixa Nicaragua– es veuen com un lloc ideal per atraure jubilats nord-americans i canadencs, a més dels sectors amb més recursos dels mateixos països de la regió. El resultat ha estat l'impuls de noves formes de turisme residencial, que combinen grans complexos amb hotels de cadenes internacionals i habitatges de segona residència, ports esportius, centres comercials i altres serveis per aquests sectors benestants. Aquest model, que és el que predomina avui dia en la indústria turística, es combina amb la presència creixent de creuers i desenvolupaments immobiliaris de caire residencial que es van estenen-

“Turística ha tingut una gran capacitat d’imatge amable i beneficiosa”

una destinació turística única. Des d’aleshores, a més d’accions de promoció conjunta, a tots els països de l’àrea, s’han succeït una sèrie de polítiques dirigides a atraure aquesta inversió, ja fos oferint incentius fiscals de tot tipus, donant facilitats als jubilats estrangers, conferint més seguretat jurídica sobre la propietat als inversors, reordenant l’estatus de les costes... Els beneficiaris d’aquest procés no han estat només els capitals transnacionals, sinó que cada cop hi ha més presència i protagonisme dels grans grups empresarials locals que ja actuen a una escala regional i que han posat en marxa inversions turístiques residencials a gran escala. La venda de bancs de capital nacional a països com El Salvador –on, entre el 2005 i el 2007, quatre bancs van passar a mans estrangeres– o Nicaragua ajuda a entendre la disponibilitat de recursos de la burgesia local per emprendre grans inversions turístiques residencials.

Quins conflictes ha generat aquesta transformació dels països a través del turisme?

El procés de transformació turística ha desfermat diferents reaccions i formes de conflicte. Hem identificat cinc grans expressions de conflictitat. En primer lloc, destaca la resistència d’algunes comunitats rurals davant els processos de desposseïció, principalment de la terra i l’aigua, així com la ruptura de la seva territorialitat, desarticulada per la nova funcionalitat turística. Un altre nivell de conflictitat sorgeix quan l’activitat turística es posa en marxa i es duen a terme pràctiques abusives, fins i tot il·legals. Això

provoca la reacció de diferents agents socials, organitzacions de veïns, grups ecologistes i algunes autoritats locals, que tracten de posar fre als abusos que genera la urbanització turística. La pressió imposada per la indústria turística per desregular les legislacions i les polítiques nacionals en qüestions com la fiscalitat, l’accés a les costes, etc. representa un tercer escenari de conflicte. El quart àmbit de conflicte té relació amb la diversitat del capital turístic, els seus diferents interessos i les seves contradiccions internes. L’expansió de les activitats turístiques residencials protagonitzada pels grans capitals, tant d’origen transnacional com regional, ha suposat un progressiu desplaçament del petit i mitjà empresari, o la seva subordinació a aquests. Finalment, la reacció davant la degradació i la precarització de la vida i les condicions laborals de la força de treball, tant en la construcció com en els serveis turístics, ha obert un altre front de conflictitat.

Quines han estat les respostes socials davant aquest creixement turístic i les seves conseqüències?

En termes generals, els conflictes turístics a l’Amèrica Central han estat localitzats i els han protagonitzat sectors molt directament vinculats a l’impacte d’una determinada iniciativa, o bé es plantejgen en termes molt reactius, sense capacitat per evitar la dinàmica global. En algunes zones com Guanacaste (a Costa Rica), on més ha avançat el desenvolupament turístic residencial, hi ha una forta experiència de lluita i resistència davant de determinats projectes. Però, en general, falta una visió de conjunt de la gravetat de les

transformacions que està comportant aquest procés de *turistització*. El mateix moviment altermundista –tan actiu en altres sectors com el de les activitats extractives, per exemple– ha tingut grans dificultats per reconèixer que el turisme era una font d’amenaçes. Per altra banda, la indústria turística, tant internacionalment com a la regió, ha tingut una gran capacitat per mostrar una imatge amable i beneficiosa pel conjunt de la societat. Les estratègies de Responsabilitat Social Corporativa i de cooptació d’autoritats i tècnics municipals, empresaris locals, cooperatives, etc. han contribuït a reduir la capacitat de resistència de les poblacions locals. Realment, preocupa i inquieta que un procés de transformació social tan profund i lesiu amb els interessos de la majoria de la població s’estigui produint amb una capacitat tan escassa de reacció i confrontació social.

Hi ha alguna possibilitat que aquest procés de transformació del territori sigui reversible? Com es poden reduir els impactes socials i ambientals que s’han generat?

És realment complicat. Malgrat tot, hi ha experiències de lluita i resistència que han tingut èxit i que ens animen a pensar que encara s’hi pot fer alguna cosa. En trobem un exemple a Sardinal, també a Guanacaste. L’intent de construir un sistema de canalització d’aigua per atendre les necessitats de la indústria turística de la zona i garantir el seu creixement va topar amb la mobilització comunitària i d’organitzacions ecologistes, que finalment van aconseguir que el Tribunal Constitucional de Costa Rica dictaminés en contra de la construcció proposada. Malauradament, aquests casos no són majoria a l’Amèrica Central, però sí que hi ha molts conflictes oberts que s’oposen al model de desenvolupament turístic que es va imposant. Aquestes lluites, encara que es perdin, són molt importants. Si no hi hagués cap forma de discrepància, l’allau turística encara seria més gran.

Les estratègies de Responsabilitat Social Corporativa i de cooptació d’autoritats i tècnics municipals, empresaris locals, cooperatives, etc. han contribuït a reduir la capacitat de resistència de les poblacions locals

Què es pot fer, des de casa nostra, per contribuir als processos de resistència?

Cal prendre consciència, en primer lloc, que el turisme és un fenomen social que té unes dimensions enormes; estar alerta davant els fets que passen en aquesta indústria, que no són qualsevol cosa. I per tant, difondre i ajudar les manifestacions de resistència social que van apareixent. El protagonisme del capital turístic d’origen balear i català en l’àmbit internacional és molt gran i, per tant, ens trobem en un escenari privilegiat per informar, pressionar i denunciar el que fan aquestes empreses a d’altres bandes del planeta. Una altra cosa que cal fer és repensar la forma de concebre el turisme i el temps de lleure. El model turístic basat en els vols internacionals a qualsevol lloc del món o per mitjà de creuers no és sostenible. La càrrega de gasos d’efecte hivernacle que genera la indústria turística és insuportable. Cal decriure. Per altra banda, l’oci d’uns quants no pot basar-se en la degradació de les condicions socials i ambientals d’uns altres. Aquí hi ha un problema cultural de fons. Creure que tenim dret de gaudir, durant uns quants dies l’any, de la sensació de poder i luxe que ens proposen les cadenes hoteleres internacionals és un parany. Ningú no té el dret d’explotar altres persones i territoris. Ja ho deia Pasolini que, en realitat, la burgesia no era una classe social sinó una malaltia. Tenim dret al descans i el lleure, però les nostres opcions de consum han de ser coherents amb un model social més equitatiu i sostenible. Per tant, haurem de potenciar la proximitat i els actors socials arrelats al territori, iniciatives a petita escala. I quan, excepcionalment, es programen viatges internacionals, apostar per les iniciatives de base comunitària o que estan en mans de petits i mitjans empresaris amb pràctiques més properes a aquestes idees.

El conflicte de l’Hotel Occidental Allegro Papagayo

Explica’ns un exemple de lluita local que hagi tingut èxit.

Durant el mes de gener de 2008, els habitants del barri d’El Gallo, a Liberia, Guanacaste (Costa Rica), acompanyats per les organitzacions ecologistes Confraternidad Guanacasteca i Asociación Guanacasteca Defensora de la Zona Marítimo Terrestre, van denunciar que l’hotel Occidental Allegro Papagayo –ubicat a la platja de Manzanillo– estava abocant aigües negres de forma il·legal. La cadena Occidental Hotels és de capital espanyol i té

com a principals accionistes el BBVA i Amancio Ortega, president del Grup Empresarial Inditex.

On abocaven les aigües negres?

Inicialment, les havien llençades a una platja propera, però, més tard –i arran de les molèsties que causaven als seus mateixos hostes–, les traslladaven en camions a un abocador proper a Liberia. Els denunciants van explicar que, durant el transport, una part de les aigües queia pel camí, esquitxava la gent i provocava greus problemes de salut pública.

Com va acabar la denúncia?

Els mitjans de comunicació se’n van fer ressò i l’escàndol públic i la pressió sobre les autoritats va ser tal que, el 5 de febrer de 2008, el Ministeri de Salut va clausurar temporalment l’hotel fins que no habilités una planta de tractament. No va ser fins al setembre del mateix any que es va permetre la seva reobertura, després d’haver habilitat les infraestructures necessàries. Un cost prou baix pels danys causats i que posa en evidència l’altra cara del turisme que no s’acostuma a publicar.